

Не можна не згадати і про те, що у деяких Франкових листах (зокрема до М. Драгоманова) ідеться про “Дзвінок”. Так, у березні 1890 року І. Франко писав, наприклад, про “...часть невеличкого гонорару, який платить мені “Дзвінок” за віршовану переробку “Reinecke Fuchs”. Ad vocem, чи Ви дістаєте “Дзвінок”? Там же і Ваша сестра пише (мається на увазі Олена Пілка. – Т. С.). “Лис Микита” (для дітей!) вийде й особною книжкою” [2: т. 49: 234]. Франко із задоволенням констатував успіх власного твору, що сприяє й популярності журналу: “Дзвінок” висилає Вам Шухевич по моїй просьбі. Щедрість се невелика, а він обов’язаний мені потроху тим, що через мого “Лиса Микиту” письмо його йде; особливо по читальнях люди дуже втішаються Микитою. Хвалив його і весь “Дзвінок” [2: т. 49: 254]. В іншому листі до М. Драгоманова І. Франко з прикрістю констатував тогочасні цензурні проблеми: “Приписую ще звістку, що всі галицькі часописи руські, значить, “Дзвінок” і “Зоря”, що досі допускалися під бандеролями в Росію, тепер “безумовно воспрещены”, і всі номери з границі позвертали назад” [2: т. 49: 479].

Співпраця І. Франка з часописом “Дзвінок” була різноманітною й плідною. Журнал чимало робив для виховання дітей, їхнього духовного розвитку, естетичного збагачення, тематика й проблематика часопису відповідала запитам юного покоління. Франкові твори органічно входили до смислового й емоційно-образного простору “Дзвінка”, сприяли максимальній повноті, цілності і функціональності журналу, на сторінках якого поет “з молодечим жаром взивав товаришів до праці для народу й для людскости, до любови до України і чесної мислі та правди святої” [1899, №6].

Література:

1. Животко А. Історія української преси. – К., 1999.
2. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
3. Франко Т. Про батька. – К., 1966.

Емілія Огар (Львів)

Іван Франко – теоретик і практик в царині дитячої літератури

Про багатогранність і різноплановість спадщини Івана Франка мовилося і мовиться багато. Залишається лише дивуватися, як за одне біологічне людське життя можна було стільки усього осмислити, створити, ще й встигнути оприлюднити. Здається, немає таких сфер суспільного гуманітарного життя наукового і практичного, яких би не торкнулася думка і дія І. Франка, в якій би він як науковець, письменник, громадянин не залишив вагомий слід.

Небайдужим виявився І. Франко й до дитячої теми. Найприроднішим для нього способом щось реально робити для дітей, для їхнього розвитку й виховання було літераторство. Однак він чимало зробив й для теоретичного осмислення проблем дитячого тексту, дитячого твору, дитячої літератури загалом.

Про “дитячий слід”, який залишив по собі видатний письменник в українській літературі, в радянські часи мовилося переважно в ідеологічному контексті, з огляду на оцінку виховного потенціалу творчості І. Франка, їхньої спрямованості “на виховання молодого покоління в дусі гуманізму та революційно-демократичної естетики”. Засуджуючи виховання дітей у дусі покори монархічному ладові Австро-Угорської імперії, в дусі ворожості до всього прогресивного, він виступав за таку освіту, яка б давала дітям широкі знання, прищеплювала їм любов до народу і збуджувала б у них прагнення служити йому, готувала б до боротьби за народні інтереси [1].

Оскільки твори І. Франка, присвячені темі дитинства, входили до шкільної програми з української літератури радянських часів, їх скрупульозно розглядали літературні критики, однак, знову ж таки з позицій панівних на той час естетично-філософських підходів (О. Дей, О. Вертій, Д. Білецький, Л. Кіліченко, В. Бойко, Л. Маляренко та ін.).

Сьогодні, коли спадщина великого генія переосмислюється, науковцям в оновленому історико-політичному та соціально-культурному контекстах, необхідно, на нашу думку, уважніше придивитися й до доробку І. Франка, оцінити його внесок в історію становлення та формування української літератури для дітей, у розвиток теорії цього питання. На особливу увагу заслуговують ті думки І. Франка, вченого і письменника, які суголосні теперішньому часові і теперішнім реаліям.

Усю спадщину І. Франка, позначену маркером “дитяча тема”, умовно можна поділити на дві групи текстів. Першу групу становлять тексти наукових розвідок і публіцистичних статей, художньо-критичних творів, присвячені проблемам комунікативно ефективної творчості для дітей засобами художнього мистецтва та проблемам дитячого читання. Друга група формується з текстів літературних творів, написаних (здебільшого у 90-х роках ХІХ ст.) спеціально з орієнтацією на дітей та юнаків або пристосованих (адаптованих) для дитячого сприйняття. Отож, перша група текстів презентує результати теоретичного осмислення проблеми, а друга – її практичного втілення (а тому її можна розглядати як своєрідний майстер-клас творчості для дітей).

У доробку І. Франка теоретичні розвідки з окресленої проблеми передували власне літературним спробам. Перший публічний виступ на цю тему відбувся, коли Франкові виповнилося 20 років. У статті “Женщина-мати”, що з’явилася друком 1875 року, окремий розділ “Лектура для дітей” він присвятив дитячому читанню, вважаючи його одним із найважливіших елементів материнської школи, початкової освіти і виховання в сім’ї. Мабуть, браком життєвого досвіду можемо пояснити продемонстровані в цій розвідці категоричність поглядів щодо виховання, щодо роз-

поділу функцій у цьому процесі жінки і чоловіка, спрощеність деяких застережень щодо корисності читання тощо. Однак публікація засвідчує глибоку стурбованість молодого І. Франка питаннями репродукції духовного здоров'я української нації.

У подальші роки вчений підготував низку розвідок, в яких послідовно викладено його погляди на дитячу літературу і дитяче читання. Серед них статті “Громадянські права студентів”, “Ученицька бібліотека в Дрогобичі”, “Передне слово до “Дрібної бібліотеки”, “Хто такий “Лис Микита” і відки він родом”, “Національний колорит у казках Бодяньського”, рецензії на дитячі журнали “Наша хата”, “Ластівка”, передмова до збірки “Коли ще звірі говорили”, передмова до упорядкованого І. Франком видання “Галицькі народні казки” (“з уст народу” записані О. Роздольским), твір “Байка про байку”, першу частину якого можна розглядати як теоретичну розвідку, а також авторські коментарі до видань творів для дітей, в яких І. Франко розкривав засади, мотивації, завдання цієї специфічної галузі художньої творчості.

Пояснення такого зацікавлення проблемою, на нашу думку, очевидне: письменник усі надії покладав на дітей і жив переконанням, що від того, якою є молодь, залежить майбутнє народу, а тому виховання дітей, у тому числі, а, може, й насамперед через літературу – вважав одним із найперших обов'язків кожного освіченого українця. Отже, як людина активної громадянської позиції, він не міг не перейматися *проблемами дитинства*, або, якщо говорити сучасною мовою, дитячої субкультури. Не вдаючись до аналізу названих вище наукових розвідок, літературно-критичних статей І. Франка, вважаємо за потрібне узагальнити висловлені у них думки і погляди та виокремити, на наш погляд, найважливіші.

По-перше, основне завдання творчості для дітей взагалі, у тім числі й власної, І. Франко вбачав у реалізації виховної функції. Однак у своїх поглядах він пройшов шлях від абсолютизації цієї соціально-функціональної складової призначення дитячої книги до глибокого і комплексного потрактування проблеми: дитячий твір покликаний не лише виховувати високі моральні якості майбутньої людини у царині так званого духовного виховання, а й розвивати її, даючи багато цінного пізнавального матеріалу, викликаючи допитливість, зацікавленість у нових знаннях, науках, різних проявах суспільного життя.

Ці міркування письменника вважаємо цілком актуальними. Гіперболізація виховного значення дитячої літератури в історії її розвитку давала загалом негативні результати. Посилення дидактизму дитячої літератури відбувалося за рахунок художності. Догматизовані приписи соціалістичного реалізму мали особливо руйнівний вплив на літературу для дітей. Із виду художньої творчості вона перетворилася просто на знаряддя виховання підростаючого покоління в душі, який тогочасна система вважала найпотрібнішим.

Практика показала, що виховна функція у виданні для дітей не повинна ставати самоціллю. Не заперечуючи важливості виховної парадигми у сучасних дитячих творах, вважаємо за потрібне наголосити на тому, що дитяча книга повинна забезпечувати реалізацію комплексу взаємопов'язаних комунікативно-регулятивних

функцій. А отже, виховна ідея має органічно сполучатися з іншими – пізнавальною, розвивальною, естетичною, впливати з конкретного змісту, з тих ситуацій, які змальовуються у творі; вона повинна сприйматися і усвідомлюватися читачем самостійно – через аргументованість, переконливість оцінок, через етичні та моральні моделі стосунків між героями, їхні вчинки. Надзвичайно важливо, щоб ці моделі були сперті на реальну дійсність, лише тоді вони становитимуть справжній ідеал для дитини, орієнтир для прийняття рішень.

По-друге, багато пишучи про необхідність ретельного відбору лектури для дитячого читання, І. Франко розмірковував над тим, що сьогодні зветься якістю читання. Він слушно вказував на необхідність адаптувати літературний матеріал до дитячого сприйняття, при перекладах чи переспівах – до реалій українського життя, а також відзначав важливість новизни та оригінальності відібраних для публікування творів.

Проблема якісної адаптації літературного та пізнавального матеріалу сьогодні дуже гостро постає у зв'язку з поширеною в Україні практикою видання ліцензованих видань. На жаль, часто лише механічно перекладені, вони ні за змістом, ні за формою не відповідають інформаційним запитам, інтелектуальному та психологічному рівню розвитку сучасної української дитини-читача. Без адаптації за допомогою різноманітних засобів та прийомів логіко-композиційного, фактологічного, мовностилістичного, ілюстраційно-дизайнерського характеру такі видання не спроможні ефективно реалізувати відповідні цільові настанови. Адаптація вважається однією з провідних комунікативних стратегій у створенні сучасної дитячої книги (не випадково, ця проблема навіть ставала ключовою в обговоренні під час спеціальних наукових заходів: у 2005 році в Болгарії відбулася міжнародна наукова конференція під назвою “Адаптація като стратегия на детска литература” [11]).

По-третє, І. Франко наголошував на необхідності правильно і точно обирати жанр, здатний надавати дитячому творові особливої естетичної виразності. Коли йшлося про наймолодших читачів, перевагу він віддавав анімалістичній (“звірячій”) казці. Для підлітків ефективнішими вважав пізнавальні оповідання – “...малі розкази із подорожей і історії із народного і родинного життя, де представлення живе і ясне, спосіб вираження короткий, простий і зрозумілий. Наука, правда і моральність повинні бути головними елементами і підставами таких сочиненій” [9: 283].

Саме І. Франко одним із перших в українській філологічній науці дав наукове визначення казці: “т. є. оповідання, в яким дійсність перемішана з чудесним елементом, так що цілість являється свобідним виплодом фантазії, без ніякої побічної, церковно-моралізуючої цілі. Оповідання сього роду, невірно названі деким “оповіданнями мітичними”, майже всі завандрували до нас із далекої чужини, з Азії та Єгипту, і являються, як про се легко переконатися з порівняного досліду, калейдоскоповим переписуванням та комбінування досить нечисленних мотивів”

[9: 286]. Він також запропонував свою типологізацію казки як фантастичного оповідання. “Чітко вирізняючи казку з-поміж інших, суміжних епічних жанрів (легенд, новел, фацецій, міфічних та історичних оповідань, байок, притч, апологів), І. Франко розмежовував її модифікації за віковим принципом... Хоча І. Франко й не вживав терміна “літературна казка”, у його власній творчості цей жанр фактично став одним з найпродуктивніших. Причому творчу практику митця значною мірою визначали його генологічні уявлення про казку” [9: 263].

По-четверте, у багатьох теоретичних працях і художніх творах письменник так чи інакше порушував питання естетичної виразності або поетичності красного письменства для юних, по суті, закладаючи основи теорії дитячої літератури. Він багато писав про цікавість та яскравість змісту як необхідні естетичні вимоги до дитячого твору. Бо нецікава дитяча книжка не знайде аудиторії, діти її не читатимуть. Одночасно І. Франко цілком слушно зауважував, що цікавість сама по собі не є і не може бути самоціллю, а тільки необхідною передумовою здорового морального розвитку дитини, виховного впливу на неї, наслідком уваги до її психології.

По-п’яте, важливою складовою “поетикальності” – поетичності дитячого тексту Франко-письменник вважав вимисел, фантазійність, міфічність. Франко-науковець одночасно намагався розібратися у психології сприймання дітьми реального й фантастичного, сатири й гумору, художньої правди і художнього вимислу в їхніх взаємозв’язках і взаємовідношеннях, тобто у питаннях, які становили предмет постійних дискусій довкола дитячої літератури протягом усього ХХ ст. і які тривають й сьогодні.

По-шосте, особливу увагу І. Франко звертав на мову дитячих творів, застерігав щодо використання дорослими у спілкуванні з дітьми дитячого “способу розмови”, вказував на неприпустимість у дитячому творі ознак так званої “псевдодитячої” мови (зловживання зменшувально-пестливими суфіксами, імітацією звуків, звуконаслідувань, властивих дитячому мовленню, сюсюкання), а також сентиментальних прикрашань.

По-сьоме, І. Франко, який не відокремлював дитячу літературу від літератури “для дорослих”, вважав, що немає тем і сюжетів, неприйнятних для дітей, немає спеціальної “дитинячої” манери розмови з маленькими читачами, а також гостро висміював видання, що демонстрували недовірливе ставлення до дитячого розуму, дитячого світосприймання і були здатні притлумити в дитині “здоровий смак”.

Варто наголосити, що рекомендації “дитячому” авторів розмовляти з дитиною “своїм” (дорослим) голосом залишаються актуальними і в наш час. Як і в часи І. Франка, так і тепер дитині потрібний співрозмовник, для якого дитячий світ не є такою собі зоною відпочинку. У творах для дітей повинні відображатися живі проблеми, а сама творчість не повинна спрощувати ні реальності, ні ідеалів. “Но коли дитина уже до тої степені дозріла, що може і повинна читати, то не належить кормити її казками і дивесами, ані безчисленними “повістками”, наслідуючи совсім по-дурному дитинячий спосіб бесідування, у котрих звичайно ніт содержания;

не належить давати їй сентиментальних і романтичних безсмислиць, но вибирати письма, котрі образують розум, ублагородняють чувство, будять рівночасно ум і дух і становлять таким способом здоровий корм душі” [9: 283].

По-восьме, І. Франко вишукував ті твори дорослої літератури, які за своїми змістовими та естетичними критеріями могли бути корисними для дітей, адже саме критерій корисності для нього був визначальним. Корисними, на думку І. Франка, могли вважатися твори, зміст яких пов’язаний з власним досвідом дитини і, одночасно, дає можливість дитині розширити кругозір, осмислити нові для неї життєві поняття; твори, в яких світ зображено реалістично й правдиво (він виступав проти надмірної фантазійності, розважальності); твори, в яких є чітка ідеологічна складова і потужний виховний потенціал.

По-дев’яте, розмірковуючи над власне дитячою літературою, тобто творами, писаними зумисне для дитячої аудиторії, І. Франко визнавав, що вони характеризуються особливими ознаками, зумовленими специфікою дитячого сприйняття: дохідливістю, цікавістю, веселістю, наявністю вигадки, домислу, емоційністю, здатністю впливати на почуття дітей, їхні переживання, силою давати відчуття насолоди, напруження, хвилювання.

І. Франка не вважали дитячим письменником, однак ще за життя його казки і оповідання про дітей увійшли до хрестоматій, читанок, збірників. Для цього були усі підстави: “За що д. І. Франко не візьметься, все в нього виходить до ладу, на всьому лежить печать великого таланту. От і на полі дитячої літератури: все найкраще, що надруковано нашою мовою, дав нам І. Франко” [5: т. 2: 493]. Його твори посіли помітне місце у золотому фонді дитячої літератури – не лише української, а й світової.

Цілеспрямовано писати для юних читачів І. Франко почав уже в 90-х роках ХІХ ст. тоді, коли сам увійшов у період свідомого батьківства. Саме власний досвід став, на нашу думку, серйозною мотивацією для того, щоб, попри неймовірне перевантаження поетичною, громадською та літературно-критичною працею, усе ж займатися літературною творчістю, адресованою дітям.

Він творив для дітей різного віку – від найменших до юнаків, творив не спорадично, а серйозно і цілеспрямовано, переслідуючи благородну мету – виховувати поетичним словом найкращі людські якості у маленьких читачів.

В історії української літератури Франкові тексти мали тим більше значення, що були на той час одними з перших художніх творів для юного читача. Франка-автора дитячих творів дуже влучно охарактеризував М. Коцюбинський: “Здавалось би, що авторові грізної, понурої картини життя працюючих у “поті чола” недоступні ясні і ніжні образи. А подивіться, з яким теплим, сердечним почуттям, з якою любов’ю малює він дітей. Доволі пригадати оповідання “Малий Мирон”, “Трицева шкільна наука”, “Мій злочин” та інші, доволі згадати написані ним, для дітей казки і вірші – стане ясним, що борець уміє бути голубом: Франко наче спочиває на дітях од моря сліз і горя, співцем якого він зробився” [4: т. 4: 56].

Варто наголосити, що письменник не тільки сам активно долучився до процесу творення дитячої літератури, але й залучав до цього кращих тогочасних українських письменників: Лесю Українку, М. Коцюбинського, Л. Глібова, Олену Пчілку. В останнє десятиліття XIX ст. він надрукував близько тридцяти своїх художніх творів, переважно казок, у дитячому двотижневику “Дзвінок”.

Літературний доробок І. Франка представлений такими групами текстів:

– віршованими казками, художніми обробками народних казок та оригінальними авторськими літературними казками для малят (за сучасною диференціацією – дошкільнят): це розважально-повчальні казки “Ріпка”, “Киця”, “Суд Святого Миколая” та ін.;

– прозовими казками для старших дітей (сучасне – молодші школярі): це казки, що увійшли до збірки “Коли ще звірі говорили”, зокрема “Заяць і їжак”, “Лисичка і журавель”, “Фарбований Лис” та інші не менш відомі казки;

– оригінальними авторськими казками, написаними на запозичені сюжети: це поема “Лис Микита”, “Абу-Касимові капці”, “Коваль Бассім”, що збагатили українську літературу новими сюжетами і долучили її до світової класики;

– оповіданнями про школу і дітей з автобіографічними нотками (“Малий Мирон”, “Під оборогом”, “Мій злочин”, “Трицева шкільна наука”, “Отець-гуморист”, “Гірчичне зерно” та ін.).

Та з усіх жанрів очевидну перевагу І. Франко надавав усе ж казкам, побудованим на народних сюжетах, взятих з творчості різних країн світу, бо фольклор він вважав “скарбом усної прозової словесності людової”. Глибокий аналіз казкотворчості І. Франка знаходимо в працях Я. Закревської [3], Н. Тихолоз [9].

Часто до кола рекомендованого дитячого читання, уводять і ті його твори, які не писалися для дітей, однак за змістом, ідейним спрямуванням і художніми якостями реалізували важливі виховні настанови того часу (“До світла”, “Історія кожуха” та ін.).

Осмилення проблем дитячого читання, літературної творчості для дітей у теоретичній площині, багатий творчий і перекладацький досвід, критичний аналіз того, що писалося і видавалося для дітей, допомогли І. Франкові висловити, а – головне – продемонструвати на реальних прикладах видання власних творів, а також упорядкованих ним навчальних виданнях, хрестоматіях, редакторські погляди щодо підготовки і випуску літератури, адресованої дітям різних вікових груп стосовно відбору текстів, особливостей їх адаптації до дитячого розуміння, композиції, мови викладу, перекладу, супроводу засобами науково-допоміжного апарату тощо. За приклад може слугувати упорядкована й адаптована І. Франком хрестоматія “Вибрані твори українських письменників” для вивчення “Усної словесності” у 7-му класі гімназії. Видання відзначається стрункою і вмотивованою основними цільовими настановами будовою, добре продуманим довідково-науковим апаратом [6].

Підсумовуючи, зазначимо, що аналіз окресленого сегменту спадщини І. Франка доводить, що він вповні оволодів майстерністю дитячого автора, перекладача, упо-

рядника, редактора і критика дитячих книжок. Готуючи до друку та перевидуючи власні твори для дітей та переклади, він керувався чіткими уявленнями про можливість дитячого сприйняття на різних етапах дорослішання тогочасної дитини, дбав про тематико-інформаційну адресність дитячої книжки, її морально-естетичну цінність та мовно-літературну принадність. Без перебільшення можна стверджувати, що науково-теоретична та літературно-критична діяльність І. Франка відіграла велику роль в розвитку сучасної йому української дитячої літератури, не втратила вона свого значення і в наш час.

Література:

1. Буженко Т. Іван Франко і дитяча література // Література. Діти. Час: Збірник літературно-критичних статей про дитячу літературу. – К., 1988.
2. Городецька Є. Твори І. Франка для дітей // Література в школі. – 1956. – № 4.
3. Закревська Я. Казки Івана Франка: мовно-художній аналіз. – К., 1966.
4. Коцюбинський М. Іван Франко // Коцюбинський М. Твори: В 6 томах. – К., 1962.
5. Кримський А. “Лис Микита”. З німецького переробив Іван Франко // Кримський А. Твори: В 5 томах. – К., 1972.
6. Маляренко Л. Дитячий світ у творах І. Я. Франка. До 125-річчя з дня народження // Початкова школа. – 1981. – № 8.
7. Маляренко Л. Іван Франко. – Львів, 1970.
8. Тихолоз Н. “Як дітям мати, з любові...”: Етика і поетика Франкових казок // Дивослово. – 2004. – № 11.
9. Тихолоз Н. Казкотворчість Івана Франка (генеалогічні аспекти). – Львів, 2005.
10. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
11. Adaptation as a Strategy of Children’s Literature (Адаптація катол стратегія на детската литература): Scientific Papers Collection. – Пловдив, 2005.

Наталія Черниш (Львів)

Внесок Івана Франка в енциклопедичну справу

У сучасних умовах відтворення цілісності національної культури дослідники все частіше звертаються до непересічної спадщини тих видатних діячів, чий внесок у поступ української нації у різноманітних сферах суспільного життя є незаперечним. Хоча винятково плідна літературна, наукова та громадська діяльність І. Франка – талановитого письменника, майстерного літературного критика, глибокого науковця, сфера зацікавлень якого – мовознавство, філософія, історія, етнографія, фольклористика, бібліологія – загалом ґрунтовно і багатоаспектно опрацьовані (див., наприклад [3]), поза увагою науковців все ще залишається низка важливих проблем, пов’язаних з його видавничим доробком, передусім в енциклопедич-